

HC archief
Wim Laumans

haptonomisch
CONTACT

Jaargang 7, nr. 2, juni 1991

2

HAPTONOMISCH CONTACT

Tijdschrift van de Nederlandse Vereniging voor Haptonomie

Redactie

Ton Bergman, hoofdredacteur
Mia van Luttervelt, secretariaat
Michiel Reinders, financiën
Ingrid Ram, eindredactie

Redactieadres

d'Aumeriestraat 49
2586 XM Den Haag
tel.070-3500019

Vormgeving

Ingrid Ram
Kwarts Pers- en Produktiebureau
Hilversum

Omslagontwerp

Ton Bergman

Sluitingsdata voor de kopij voor de volgende nummers zijn:

17 juli 1991,
16 oktober 1991
15 januari 1992

Op die data moet de kopij binnen zijn bij het redactiesecretariaat.

Lidmaatschap van de NVvH, inclusief Haptonomisch Contact f 90,- (wijzigingen voorbehouden) Abonnementen zonder lidmaatschap voor bibliotheken en andere instellingen f 50,- Een presentemplaar is op aanvraag verkrijgbaar.

Voor informatie over de vereniging: zie achterbinnenzijde van het omslag.

Voor advertenties: Hans ter Keurs,
tel.02159-41338

Haptonomisch Contact verschijnt vier keer per jaar en bevat oorspronkelijke artikelen, verslagen van bijeenkomsten, boekbesprekingen en andere artikelen, die hetzij de algemene grondslagen van de haptonomie representeren, dan wel daaraan gerelateerd kunnen worden, alsmede artikelen die de meningsvorming over haptonomie en de toepassingen daarvan bevorderen. Het tijdschrift bevat tevens berichten uit en over de vereniging.

Kopij, in machineschrift en indien mogelijk op diskette, kan worden gezonden naar het redactiesecretariaat, waar ook richtlijnen voor auteurs kunnen worden aangevraagd. De redactie beoordeelt artikelen, behalve op goed taalgebruik, ook inhoudelijk. Relevantie, relatie met haptonomische aspecten en openheid zijn de belangrijkste criteria. De redactie behoudt zich het recht voor kopij in te korten of niet te plaatsen. Publikatie van anonieme brieven is uitsluitend mogelijk indien naam en adres van de auteur bij de redactie bekend zijn.

Alle correspondentie die niets te maken heeft met het tijdschrift, w.o. adreswijzigingen en aanmeldingen voor het lidmaatschap, opsturen naar:

Secretariaat van de Nederlandse
Vereniging voor Haptonomie
De Otter 29
7414 HZ Deventer

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

Namens de redactie	2
Van de hoofdredacteur <i>Ton Bergman</i>	3
Filosofische aantekeningen bij de haptonomie (3) <i>Douwe Tiemersma</i>	4
Gevoel en Huid <i>Leo van Buchem</i>	11
Adem — Emotie — Beweging <i>J.A. Noske-Fabius</i>	18
Mededelingen <i>Bestuuren VC</i>	23
Gedichten cyclus <i>Ingrid Jutte</i>	27
Boeken <i>Mia van Luttervelt bepreekt een scriptie</i>	35
Agenda 1990	40

Namens de redactie

Een krantje, een verenigingsblad, 'jullie' clubblaadje, allemaal benamingen die we al eens opgevangen hebben als het over Haptonomisch Contact gaat. Wat vinden wij er zelf van, vraagt u zich af?

Wij vinden het geen krantje, geen clubblaadje en misschien wel eerder een verenigingsblad, maar dat zegt nog niet zo veel. Er bestaan veel soorten verenigingen, met kwalitatief uiteenlopende bladen.

Wij willen een blad met inhoud maken en ruimte hebben om kritische geluiden te laten horen. Het kan tot een breder en duidelijker kader leiden als meer mensen de gelegenheid krijgen om over hun ervaring met haptonomie te vertellen en er door u op gereageerd wordt. Wij hebben geen belangen te behartigen die verder gaan dan het uitgeven van een inhoudelijk en visueel verantwoord blad.

Wat vinden wij nu van Haptonomisch Contact?

Wij zouden graag de inhoud nog verbeteren, werken met thema's, of meer onderling verband hebben tussen de verschillende verhalen. Dat zou onder andere betekenen dat we artikelen en verhalen in 'voorraad' moeten hebben, hetgeen ons nog zelden is gelukt. Met de kleine groep mensen waarmee we de redactie vormen is dat ook geen sinecure. (zie onze advertenties!) Wij vinden wel dat we goed op weg zijn.

Dat blijkt ook uit het feit dat we wat meer bekendheid krijgen.

In dit nummer vindt u bijvoorbeeld een serie gedichten, geschreven door een cliënte, die hiermee een stukje van haar proces met ons deelt.

Leo van Buchem, docent aan de Katholieke Universiteit Brabant, heeft ons een artikel gestuurd over gevoel en huid waarin haptonomie niet genoemd wordt, maar wat wel over haptonomie gaat.

Mevrouw Noske-Fabius, arts voor adem- en bewegingstherapie en inmiddels de 70 jaar, is nog steeds actief bij de nascholing van fysiotherapeuten op het gebied van ademtherapie. Zij zette haar gedachten over haar werk voor ons op papier.

En alhoewel het bestuur momenteel naarstig op zoek is naar bezetting van een aantal functies, zijn het 'de waarnemers' die ons op de hoogte houden van het wel en wee in het bestuur.

Een kleine greep uit een hopelijk weer raak nummer!

Van de hoofdredacteur

Wat ik eigenlijk het liefst zou doen, is deze pagina blanco laten. Kijkt u maar het lege vel en vul zelf maar in, wat er moet staan.

Laat het blanke papier op u inwerken en zie hoe er vanzelf woorden ontstaan.

Vertel maar over uzelf en wat u bezighoudt.

Laat maar voelen waar u mee zit en waar u tegenop ziet.

Geef maar uiting aan wat u nu al jaren dwars zit.

Dat is wat ik het liefste zou doen.

Als ik met mensen werk valt me op, dat juist bij die mensen waar het beter mee gaat, ik de neiging heb mij af te vragen wat mijn aandeel daar dan in was. Steeds heb ik dan het gevoel dat ik er buitengewoon weinig aan heb bijgedragen.

Maar bij die mensen die maar niet uit de problemen komen en maar blijven zuchten onder hun klacht, heb ik het gevoel dat ik toch zo mijn best heb gedaan.

Het is of mijn inspanningen hen verhinderen om tot een oplossing te komen. Alsof ik mijn invulling van het leven vóór hun invulling schuif en zo verhindert dat ze zelf de gaten dichten, die er in hun leven geslagen zijn.

Als ik deze pagina vul met mijn opvattingen en ideeën over welk onderwerp dan ook, denk ik in mijn arrogantie weleens dat ik u kan beïnvloeden. Misschien schuif ik dan ook wel iets van mij vóór de plaats, waar iets van u had moeten staan. Hoe minder ik schrijf hoe meer u uw eigen invulling kunt geven aan dit blad. Een geheel wit nummer zou uiteindelijk het resultaat zijn. Wellicht zou dat een geheel witte bankrekening tot gevolg hebben. Een hele zorg minder, dat wel.

Maar dan zouden we ook allemaal volleerd haptonomisch geschoold zijn. Ik ben dat niet, dus schrijf ik door.

Maar... het liefste zou ik deze pagina blanco laten.

Filosofische aantekeningen bij de haptonomie (3)

De haptonomische aanraking en het lichaamsveld

Douwe Tiemersma¹⁾

Douwe Tiemersma studeerde biologie en filosofie in Amsterdam. Hij is docent wijsgerige antropologie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

De eerste bijdrage met filosofische aantekeningen handelde over de existentieel-fenomenologische methode en de relevantie ervan voor de haptonomie. Benadrukt werd dat de kenwijze van de haptonoom meestal een fenomenologische is. Het grootste deel van de haptonomie als wetenschap is een fenomenologische wetenschap. De grondslagen van deze wetenschap en de meest algemene uitspraken behoren tot de fenomenologische filosofie. In de tweede bijdrage werd de filosofisch-fenomenologische methode gebruikt om een algemene beschrijving van het geleefde lichaam te geven. Het resultaat was enerzijds een antropologisch subject-object model en anderzijds een existentiële veldtheorie, die uitgewerkt werd voor het niveau van het geleefde lichaam. De fundamentele kenmerken (categorieën) van dit lichaam als veld, die verschillen van die van de biologie en van de psychologie, werden besproken. Deze filosofische veldtheorie kan worden toegepast voor een beschrijving van haptonomische verschijnselen, waardoor deze verschijnselen in een begrijpelijk kader worden geplaatst. In het onderstaande zal ik dit proberen aan te tonen voor het centrale verschijnsel van de haptonomie: de aanraking. Hierbij zal ik niet alles herhalen, wat in de vorige afleveringen is te vinden. Ook zullen vele mogelijke uitweidingen achterwege blijven. Het gaat alleen om een voorbeeld van de bedoelde benaderings- en beschrijvingswijze die voor de haptonomie nuttig kan zijn. In de uitwerking komen drie eigenschappen van de haptonomie/haptotherapie naar voren, die fundamenteel lijken te zijn. Daarom worden ze beschreven als haptonomische principes: de 'afstemming', de 'ontgrenzing' en het ethische.

---

¹⁾ Met dank aan Ted Troost

Wat gebeurt er wanneer iemand iemand anders aanraakt? Deze vraag kan natuurlijk vanuit vele standpunten een antwoord krijgen, maar, zoals afgesproken, is hier het standpunt dat van de existentiële veldtheorie. Dit houdt in, dat we uitgaan van de eerste persoon en van de betekenisvolle verschijnselen die in zijn/haar geleefd ervaringsveld naar voren komen. In de haptonomie heb je met twee mensen te maken, degene die aanraakt en degene die aangeraakt wordt. Als eerste kiezen we het standpunt van de laatstgenoemde, maar ook het standpunt van de haptotherapeut/haptonoom zal aandacht krijgen.

De 'afstemming' en het aangaan van een 'dialog': het eerste haptonomische principe

Vóór de aanraking is er een situatie, waarvoor de algemene beschrijving uit de vorige aflevering opgaat. Het holistisch-georganiseerde continue veld van het eigen lichamelijke bestaan is de sfeer van vertrouwdheid en eigenheid, waarvan uit men gericht is op de buitenwereld. Er is een zeker ik-centrum van waarneming en handeling, maar dat is niet op een geprononceerde wijze aanwezig. De grenzen van het lichaam zijn ook niet duidelijk, al kan de aandacht voor het lichamelijke contact met de ondergrond en met de kleding, etc. én de mentale voorstelling deze grenzen wat duidelijker naar voren brengen. Bij een geringe motorische activiteit en weinig tastcontact is de grens tussen lichaam en wereld in hoge mate onbepaald. Toch zijn er bepaalde structuren in het lichamelijke veld, vooral structuren die te maken hebben met spanningen. Daartoe beperk ik me nu, omdat deze algemeen voorkomen en omdat de haptotherapie met name hierop is gericht.

Bij een open gerichtheid op dat wat zich in het lichaamsveld aandient verschijnen vrijwel altijd bepaalde gebieden als dof, vermoeid, zwaar, en misschien is er zelfs ergens pijn. Als er op een of andere manier ontspanning mogelijk is, een heel diep uitrusten, blijken de genoemde verschijnselen verdwijnen. Het is dus aannemelijk dat deze verschijnselen ontstaan door spanningen, spanningen in het leefveld, in de geleefde substantie. En bij goed kijken doen de verschijnselen zich ook voor als spanning. Vaak is de spanning hardnekkig. Juist omdat het lichaamsveld niet op het niveau ligt van het psychische, veranderen bepaalde aspecten of delen van de situatie niet zo gemakkelijk. Wanneer het psychisch was, zou verandering van denken genoeg zijn om iets anders te krijgen. De verschijnselen van spanning, zwaarte, dofheid, enz. behoren niet tot het zuiver geestelijke terrein. Daarom moet men oppassen met de term gevoelens. In het leeflichaam zijn

het ik en het lichaam niet uit elkaar te halen. Subject en object zijn met elkaar verweven (zie het antropologische model). Om verandering mogelijk te maken moet daarom iets anders gebeuren dan even anders gaan denken. Wel heeft de situatie tot op zekere hoogte iets mentaals, veel meer dan het materiële objectlichaam, want een diepgaande ervaring of inzicht kán hier de situatie veranderen, en in existentiële zin zijn het toch gevoelens. De verschijnselen betreffen structuren en kwaliteiten van een 'subtiële substantie', de *res victa*, die subtieler is dan die van de object-materie die grover is dan die van het mentale.

De haptonoom neemt de spanning waar in de spieren en in het bindweefsel van degene die hij/zij aanraakt. De spanning is een verschijnsel dat zich in de aanraking voordoet, onder andere op het grof-materiële niveau bij een grove spierspanning. Ook kan het zich voordoen — en dat is van veel groter belang in de haptonomie, denk ik — in de subtiel-materiële sfeer. In het aanraken zit dan een gevoeligheid die fijner is dan die stuit op harde spiergroepen. Wanneer dit zo is, is blijkbaar ook de werkelijkheid voor de haptonoom die van het subtiële veld. In die zin is er een dialoog op het niveau van dit lichamelijke leefveld. De persoon op de bank nodigt als leeflichaam de haptonoom als gevoelig leeflichaam uit om op dat niveau een 'gesprek' te beginnen. Deze gaat het 'gesprek' aan door in zijn gevoeligheid te ervaren wat de houding, de huid, de spieren, enz. van de ander hem/haar te zeggen hebben. Zijn/haar handen zeggen bij het strijken in het begin: 'Ik stel me positief op. Laat maar los. We kunnen verder met ons 'gesprek.' Zo is er sprake van essentiële kenmerken van de geleefd-lichamelijke communicatie, die vergelijkbaar zijn met die van de dialoog in woorden: de gerichtheid (intentionaliteit), integriteit, uniciteit, authenticiteit.²⁾ Zowel bij de gesprekstherapie als in de haptonomie gaat het om een dialoog, maar in tegenstelling tot de gesprekstherapeut gaat de haptonoom een dialoog aan op het niveau van het geleefde lichaamsveld. Elke benadering heeft zijn eigen mogelijkheden, maar de haptonoom heeft het voordeel direct te werken op een fundamenteel niveau waar de gesprekstherapeut slechts misschien en dan nog slechts indirect bij komt. Zoals in elke dialoog is er in de aanraking zowel sprake van eenheid als van verschil. De subtiële en gevoelige materie van beide velden ervaren elkaar en zijn zo apart van elkaar. Maar in het direct ervaren, als van het eigen lichaam, zijn

---

²⁾ Zie Th. de Boer Grondslagen van een kritische psychologie, Ambo, Baarn 1980. 'Rationaliteit' hoort als enige van de genoemde postulaten niet in onze 'dialoog' thuis. Een uitwerking van dit onderwerp wordt hier achterwege gelaten.

beide velden totaal verweven. In die zin is er sprake van een gemeenschappelijkheid, van één veld.

'Ontgrenzing': het tweede haptonomische principe

Bij de aanraking veranderen de kwaliteiten en hun structuren in het lichaamsveld sterk. In eerste instantie is er meestal de ervaring van een invasie in en van een schending van de eigen sfeer, van een aanval gericht op het lichamelijke ik, dat ergens in het lichaam zijn centrum heeft. Dit roept vaak een samentrekkende reactie op. Niet alleen trekken spieren zich samen, op materieel niveau, maar in het eigen veld van het lichaam wordt de fijn-materiële substantie gecontraheerd om de aanval te ontgaan. Hierbij is een centripetale kracht werkzaam, die onderdeel is van de existentieel-lichamelijke angst — niet de angst als een waargenomen gevoel. Deze middelpuntzoekende kracht blijft werken, zolang de verdere situatie niet verandert. Maar, als het goed is, verandert er veel in de haptonomische situatie. Er verandert niets als de aanraking een materiële botsing blijft tussen de handen en het lichaam op de bank. De situatie verandert alleen als de haptonoom zich afstemt, in de aanraking en als gehele persoon, op het niveau van de existentiële lichaamssfeer, de res victa, van degene die hulp heeft gevraagd. Dat is de specifiek haptonomische benaderingswijze, waardoor de haptonomie zich onderscheidt van onder andere de reguliere fysiotherapie. Wanneer van deze methodische afstemming wordt afgeweken wordt het haptonomische gebied verlaten. Ik noem dit het eerste principe van de haptonomie, dat tot de grondslag van de haptonomie en haptotherapie behoort.

In de haptonomische aanraking gaat het dus om een dialoog tussen twee geleefde lichamen, die als existentiële velden elkaar ervaren en elkaar doordringen. Dat deze velden existentieel zijn wil ten eerste zeggen, dat het voor de betrokkenen om de eerste persoon gaat. Het lichaamsveld is een ik-sfeer, hoewel het ik hier geen denkend ik is. Ten tweede betekent het existentieel zijn van de velden, dat ze gevoelig zijn, gevoelig in een actieve zin (explorerend) en in een passieve zin (ondergaand). In beide gevallen is er een gerichtheid op het andere en een zijdelings gewaarzijn van het eigene. Toch vormen beide velden in hoge mate één gezamenlijk veld. De aspecten van de eerste en derde persoon, van subject en object, van het eigene en het andere lopen dooreen, ook ruimtelijk. De lichamelijk-existentiële afstemming op het geleefde lichaam van de ander (het eerste principe) houdt dus de gezamenlijke ruimtelijkheid in en dat geeft de mogelijkheid van een tweede belangrijk onderdeel van de haptotherapie. Dat is wat de 'verlenging' en de 'ontgrenzing' van het lichaam wordt

genoemd. De gezamenlijkheid van de ruimte — in plaats van de gescheidenheid met aanval en verdediging — maakt het mogelijk de lichaamssfeer te laten uitdijen in de lichaamsruimte van de ander. Juist omdat bij het ontstaan van de gezamenlijkheid de scheiding tussen het eigene en het andere grotendeels verdwijnt, vallen grenzen weg en is er ruimte, de geleefde lichaamsruimte van de ander die geen ander meer is. Het is een gezamenlijke ruimte, een overlapping van beide lichamelijke leefsfereën. Op het niveau van het grof-materiële objectlichaam is deze 'verlenging' van het lichaam in dat van iemand anders onzin. Maar hier gelden andere categorieën. De gezamenlijke ruimte ontstaat, volgens het eerste haptonomische principe, door zich af te stemmen op en zich open te stellen voor de geleefde lichaamssfeer van de ander. Dit methodologische principe is dus de mogelijkheidsvoorwaarde voor de 'ontgrenzing', dat ik het tweede principe van de haptonomie zou willen noemen.

Wat gebeurt er precies in de ontgrenzing? De uitgangssituatie was die van spanning, met alle nare gevolgen. Deze spanning was een geleefd-lichamelijke ik-spanning, centripetaal gericht op het ik-centrum van het lichaamsveld. Het hield een contractie in van de subtiele materie, die op deze wijze werd verdicht rond het ik en zo het ik versterkte. In het gezamenlijke leefveld is er de ruimte voor expansie. Er werken dan geen uitwendige krachten meer die het ik-lichaamsveld samendrukken, noch inwendige centripetale krachten die de eigen ruimte verkleinen. De lichamelijke ervaring van de ruimtelijke gezamenlijkheid als gegeven, betekent een opluchting, een opluchting over de afwezigheid van een aanval. Het is het wegvallen van angst, op het vlak van het leeflichaam. Het betekent ook dat er een vertrouwen is in de ander op het niveau van het subtiele lichaam, want dit is al verweven met de eigen lichaamssfeer. Op grond hiervan valt de concentratie van de subtiele materie weg. Het kan worden vergeleken met de automatische diffusie van een opgeloste stof in de oplossing, die op den duur overal dezelfde concentratie geeft — een wetmatigheid in de haptonomische wetenschap? De harde stof in het lichaam, het verharde gedeelte, wordt bij het samengaan met de als vloeistof stromende subtiele materie van de ander ook vloeibaar en stroomt dan mee. De gestolde materie lost weer op, omdat er een geschikte sfeer is gekomen waarin dat mogelijk is. Het feit dat de haptotherapeut zijn eigen lichamelijke ruimte ter beschikking stelt betekent misschien zelfs, dat er op het vlak van het existentiële veld zoiets bestaat als sublimatie onder lage druk, het verschijnsel dat, vooral bij een lage luchtdruk (door lucht weg te zuigen, bijvoorbeeld), vaste stof overgaat in gas (bijvoorbeeld sneeuw in waterdamp bij vriezend en zonnig weer). De ijelheid van de lichaamsruimte van de haptonomie doet de verharde lichaamssubstantie verdampen. De subtiliteit van

de geleefde lichamelijke materie wordt dan meer dan die van een vloeistof: ze wordt gasvormig. De lichaams sfeer is dan ruim en ijl, omdat de gehele verdere leefruimte zo groot en ijl is. In de transcendentie tot deze ruimte verdwijnen de beperkende vormen.

Het ethische: het derde haptonomische principe

Van de professionele haptotherapeut wordt, gezien het bovenstaande veel gevraagd. De eisen gaan verder dan die ten aanzien van fysiotherapeutische technieken. Hij/zij zal zich moeten kunnen 'afstemmen' op het niveau van het geleefde lichaamsveld en zich daar open moeten kunnen stellen voor de lichamelijke ander. Zijn/haar subtiele lichamelijke zal niet gestold moeten zijn, maar moeten stromen om de verhardingen van de ander te kunnen laten oplossen. Deze lichamelijke zal ruimte moeten kunnen bieden om het proces van oplossen en van sublimatie, kortom van 'ontgrenzing' een mogelijkheid te geven. Daarom zal de lichaams sfeer van de haptonoom niet doortrokken moeten zijn van persoonlijke gerichtheden. Voordat de behandeling begint, zal de haptonoom zich daarom bewust daarvan moeten zuiveren. Bij eigen onzekerheid en bij eigen verlangens, ook seksuele, is er geen ruimte voor de ander om zich op een vrije wijze uit te breiden en zo vrij te worden. De ander zou zo weer gevat worden in een beperkend patroon. En juist op het vlak van de diep-gevoelsmatige lichamelijke sfeer kan dit catastrofale gevolgen hebben. De ander stelt zich bij de behandeling zo veel mogelijk open en wordt daarmee kwetsbaar. Daarom is persoonlijk belang en ongeschiktheid op dit vlak direct amoreel. De verantwoordelijkheid van de haptonoom is wel erg groot. Het ethische is inherent aan de haptonomie: het derde principe.

Ook op een andere wijze behoort het ethische tot het fundament van de haptotherapie, namelijk door zich voor iemand anders beschikbaar te stellen. Dit geldt in feite voor de gehele geneeskunde/gezondheidszorg, maar hier komt duidelijk een speciaal aspect naar voren. Wanneer de haptotherapeut als therapeut gaat helpen, doet hij/zij dit omdat er in de geleefd-lichamelijke sfeer van de ander iets mis is. Lichamelijke-gevoelsmatig komt er een reactie in de vorm van: 'Hier moet geholpen worden.' Het ethische is primair aanwezig op geleefd-lichamelijk vlak. De moraal is hier niet onmiddellijk in woorden vevat, maar is hier direct in het lichamelijke leven aanwezig. De regels zijn aanvankelijk niet geformuleerd; eventueel achteraf doet men dit achteraf. Er wordt geholpen, zonder eerst naar regels te vragen, omdat wat gedaan moet worden in de sfeer van het leefveld alleen geleid wordt door geleefde vectoren in het gezamenlijke veld. Natuurlijk het werk van de haptonoom functioneert in een alledaags kader

van afspraken, betalingen en andere professionele zaken. Toch blijft het aangeduide ethische kenmerk als principe staan. Het zou geen wonder zijn als haptonomen een spanning voelen tussen de grondslagen van de professie — het gaat om 'intieme' zaken — en de alledaagse praktijk van betaling, beperkte behandelingsduur, enzovoort. Deze spanning zal men niet uit de weg moeten gaan door het zakelijke te laten overwegen. Omdat het specifiek-ethische inherent is aan de haptonomie, verlaat men dan het specifieke terrein van de haptonomie.

Besluit

Aan het eind van dit artikel wil ik, evenals in het vorige, wijzen op de ruimere context van de haptonomie. De algemene veldtheorie geldt ook voor al die andere disciplines die zich op het vlak van het leeflichaam bewegen. Voor zover ze werken met de subtiële geleefde lichaamsmaterie, gaat de bovenstaande beschrijving ook daarvoor grotendeels op. In vormen van handoplegging en massage, die in alle culturen vanaf de oudste tijden aanwezig waren, spelen zich dezelfde processen af. In geschriften zijn ook op deze terreinen een aantal zaken in woorden uitgelegd. In een iets ruimer verband zijn er de disciplines die de geleefde fijne materie als energie beschrijven en gebruiken, zoals in de Ayurvedische en Chinese geneeskunde, in de Hatha-yoga, in Reiki, enzovoort. Dit geeft aan dat de haptonomie in een ruimere en zeer oude traditie staat. Het inzicht dat de haptonomie niet geïsoleerd staat en niet sektarisch is, is, denk ik, belangrijk voor haptonomen. Een kennismaking met verwante benaderingen kan erg vruchtbaar zijn. Voor een onderling begrip en voor een vergelijking, ook met de reguliere denk- en geneeswijzen, is een algemene terminologie en omvattend interpretatiekader nodig, en dat zou de besproken existentiële veldtheorie kunnen bieden.

De drie bijdragen in dit tijdschrift vertellen het verhaal van de haptonomie in termen van de existentiële veldtheorie. In dit verhaal bleven veel aspecten van de haptonomie terzijde, zoals de 'bevestiging' van de ander — te beschouwen als een vierde principe van de haptonomie — en de vergroting van de zelfkennis. Toch heeft het geschrevene het inzicht in de haptonomie en haptotherapie willen bevorderen door uit te gaan van het existentiële veldtheoretische kader. Het is aan u, de lezer, om te oordelen of dit nuttig is bij het begrijpen van haptonomische verschijnselen die noch typisch fysisch, noch typisch psychisch zijn.

Mensen kunnen hun emoties dan vrij willekeurig gaan 'hechten' (cathexis) aan mensen op wie ze eigenlijk geen betrekking hebben (projectie, overdracht). Daarmee veronderstelde hij een 'oorspronkelijk' object, waarnaar men in de therapie dan ook op zoek gaat.

Kennen en voelen, oftewel: zien en aanraken

Filosofen hebben zich opvallend weinig met emoties bezig gehouden, en voorzover dit gebeurde, dan nog overwegend in negatieve zin, namelijk om het irrationele ervan bloot te leggen. Filosofie gaat meer over kennen dan over voelen. De vraag is waarin het verschil tussen beide gelegen is.

Toen ik mij weer eens afvroeg wat gevoelens nu eigenlijk zijn, viel mij in dat 'voelen' in zijn letterlijke zin 'aanraken' betekent: ik voel een tafel, of iemands huid. Het dagelijks spraakgebruik sluit daar met allerlei zegswijzen op aan. 'Geraakt zijn', 'je geraakt voelen', door iets 'getroffen' zijn, iemand 'treffen' (dan heb je 'raak' geschoten); 'ontroerd', dat verband houdt met beroeren en aanroeren; en dan natuurlijk 'gevoel' en 'voelen', en tenslotte 'con-tact' dat letterlijk 'elkaar aanraken' betekent. Er zijn dus twee parallel lopende betekenis-niveaus: enerzijds de figuurlijke betekenissen, die slaan op de wereld der **gevoelens**, en anderzijds de letterlijke betekenissen, die verwijzen naar de wereld van het zintuiglijke waarnemen: **aanraken**.

Is het 'aanraken' de zintuiglijke pendant van het 'voelen', de pendant van het 'kennen' is dan het 'zien'. 'Zien' fungeert vrijwel steeds als prototype van 'zintuiglijk kennen'; vrijwel alle filosofische en psychologische waarnemingstheorieën zijn gebaseerd op de analyse van het 'zien'. Parallel aan het overwicht van het 'kennen' op het 'voelen' staat in de waarnemingstheorieën het overwicht van het zien op het aanraken.

In dit verband is interessant dat Elias³⁾ heeft laten zien hoe in onze cultuur tijdens de laatste eeuwen juist het zien een steeds centralere plaats is gaan innemen, ten koste van het aanraken: zo ontstond het aanrakingstabiliteit. De historische achtergrond daarvan waren de maatschappelijke structuren die vroegen om meer afstandelijke en functionele verhoudingen tussen mensen. En zoals Van Ussel aanvulde, ging daarmee tegelijk de ontwikkeling gepaard waarin erotiek en seksualiteit gewerd tot 'een probleem'.

---

³⁾ Norbert Elias, *Het Civilisatieproces*. Utrecht, Spectrum, 1982 (Aula 705)

Raken en geraakt worden

Waarin ligt het bijzondere van de tastzin, het aanraken, in onderscheid met het zien? Bij de afstandszintuigen (zien, horen, ruiken) is er steeds een medium in het spel (licht, geluid, geur), terwijl bij raken en proeven sprake is van een **onmiddellijk, lijfelijk** contact met het waargenomene. Ik kan niet iets of iemand aanraken zonder onmiddellijk huidcontact. Het lichaam van de waarnemer is onmiddellijk in het geding. Dat heeft aanzienlijke consequenties, want zo èrgens, dan geldt met name hier: afstandelijke en onbetrokken waarneming is er niet bij.

Dit onmiddellijke lijfelijke contact betekent bijvoorbeeld dat ik niet een tafel kan aanraken zonder dat die tafel ook mijn hand raakt. Raken is noodzakelijk **wederzijds**, oftewel: **raken impliceert noodzakelijk geraakt worden**. Ik kan wel iemand zien zonder dat die ander mij ziet, maar als ik iemand aanraak, word ik door dat feit zelf, ipso facto, ook door die ander geraakt (bedoeld of niet). Beide gaan onverbrekelijk samen. Raken is even onverbiddelijk wederzijds als het onverbiddelijk lijfelijk is. De vraag 'wat raakt nu wat?' of 'wie raakt nu wie?' geeft problemen, want wat ik raak, raakt mij ook.

Nu is raken, strikt genomen, nog geen voelen. Dat een tafel en een stoel elkaar 'raken' omdat ze tegen elkaar aan staan, is een zakelijk feit, geen waarneming. Maar wanneer ik die tafel betast, raák ik hem niet alleen, ik raak hem aan, en voel hem ook. Juist dit 'voelen' maakt het raken tot aanraken, d.w.z. tot waarnemen. Overigens verwaarloos ik dit onderscheid hier verder, zoals ook in de dagelijkse taal 'geraakt worden' identiek is met 'aangeraakt worden'.

Wat valt er te voelen?

Wát voel ik nu bij het aanraken? In eerste instantie is er geen verschil met andere soorten waarneming: wat ik voel is de tafel, zoals ik die tafel ook kan zien. Wát ik voel, is eenvoudig het object dat ik waarneem. Raak ik een tafel aan, dan is er echter ook nog iets anders voelbaar: **mijn hand**. Ik kan me zelfs afvragen wat ik nu eigenlijk voel: mijn hand of de tafel? Heb ik 'dooie vingers' dan kan ik de tafel niet voelen. Wil ik nagaan of er al weer gevoel in komt, dan kan ik ze op de tafel drukken. Ik raak dan de tafel aan om mijn vingers te voelen. Kortom, het eerste opmerkelijke is dat ik de tafel niet kan voelen zonder dat ook mijn hand voelbaar of 'gevoelig' is. En dat is specifiek voor de tastzin. Iets dergelijks doet zich niet voor bij het zien. Om iets te zien, hoef ik mijn ogen niet te zien; zonder spiegel kán ik ze zelfs niet zien.

Maar er is meer. Nogmaals de vraag wat ik nu eigenlijk voel bij het aanraken: de tafel of mijn hand? Er zitten twee kanten aan. En ik kan me op één van beiden concentreren. Maar waar dit verhaal om draait is de derde mogelijkheid: ik kan beide **tegelijk** voelen. Wat voel ik dan? Niet het een òf het ander, noch een loutere optelling van beiden. Wat ik dan voel is de verbinding tussen beiden, hun onderlinge betrekking of relatie. Concreter gezegd: ik voel precies de **aanraking** tussen beiden, oftewel het **contact**.

Nu kan ook duidelijk zijn, waarom de vraag 'wat raakt nu wat?' (of 'wie raakt nu wie?') problemen gaf. Want wat ik raak, raakt mij ook. Als iets mij raakt, voel ik dat ik tegelijk raak, en geraakt word.

Relaties

Twee conclusies uit het voorafgaande:

- ik kan iets niet raken, zonder ook zelf lijfelijk geraakt te worden;
- ik kan geen aanraking of contact voelen, zonder ook mijzelf geraakt te voelen.

Sprekend we nu over relaties tussen mensen, dan kunnen we de letterlijke betekenissen ook in figuurlijke zin verstaan:

- ik kan geen contact met iemand hebben, zonder ook zelf door de ander geraakt te worden, respectievelijk me te laten raken;
- ik kan geen contact voelen, zonder me ook zelf door de ander geraakt te voelen.

Het voorafgaande zegt ook iets over de basisverhouding die bij contact tussen twee mensen is verondersteld. Zij bestaat niet in een verhouding als tussen twee gesloten systemen die elkaar niet raken. Maar evenmin in een verhouding als tussen twee 'open' systemen, zoals veelal wordt gesteld. Het probleem hiervan is dat duister blijft, waar de een ophoudt en de ander begint. Concreet: wie (van beiden) wil nu eigenlijk wat? Als er geen duidelijke grens is, wanneer gaat de een dan 'te ver' ten opzichte van de ander?

Relaties zijn mogelijk zonder dat de autonomie en integriteit van de betrokkenen wordt aangetast. Dit is het geval wanneer zij worden gezien als twee **besloten systemen die elkaar raken**. Beiden blijven intact, maar zijn evenmin louter in zichzelf opgesloten. De grens tussen beiden bepaalt de grondstructuur van de verhouding. En het wel en wee van de relatie speelt zich af rond die grens: raken en niet raken, contact en geen contact. Impliceert raken wederzijdsheid, dan komt hier vooral naar voren dat, krachtens

ieders autonomie, geen van beide betrokkenen in de hand heeft dat die wederzijdsheid ook werkelijk tot stand komt. Een relatie is iets tussen twee.

Emoties en relaties

Emoties zijn gevoelens in een hevige vorm; ze gaan gepaard met opwinding. Emoties tussen mensen duiden op 'grensincidenten', voorvallen rond de grens tussen ik en de ander. Zij zijn als intentionele (ver)-houdingen intenties tot 'contact', d.w.z. intenties die vragen om beantwoording. Deze beantwoording of wederzijdsheid houdt niet in dat van de ander dezelfde intentie wordt verwacht, maar dat mijn emotie 'aan komt', erkend wordt, en de ander zich in die zin 'laat raken' door mijn emotie. Omdat ik echter de realisering van die wederzijdsheid niet in de hand heb, impliceren emoties en gevoelens een ingebouwd risico: niet erkend te worden. Ze zijn intrinsiek riskant omdat het van de ander afhangt of mijn intentie zijn 'object' (de ander) bereikt.

Is zoëven gezegd dat emoties intenties tot 'contact' zijn, dan kan dat misverstand wekken. Bij woede bijvoorbeeld kan er juist sprake zijn van een contact dat ik niet wil: ik protesteer ertegen dat de ander zich opdringt of zelfs de grens van mijn domein overschrijdt. Maar mijn woede vraagt er wel om, verstaan en erkend te worden. Blijft de ander siberisch, dan zal mijn woede zich dan ook verdubbelen. Zolang geen reactie volgt, blijft mijn emotie 'in de lucht hangen', en wordt gefrustreerd. Die kans was juist het ingebouwde risico. Wie emotioneel is, is kwetsbaar.

Lust en pijn

De dubbele uitkomst van emoties is te vinden in de meest fysieke basisemoties: lust en pijn. Beter dan een simpel schema van aantrekking en afstoting kan het 'raken' de grondstructuur daarvan verduidelijken. Zowel lust als pijn hebben uitgerekend evenzeer met aanraking als met lichamelijkeheid van doen.

Pijn doet zich voor bij 'mislukt' contact. Raak ik een brandende kachel aan, dan is er wel een moment van contact, maar geen aansluiting, integendeel. De hitte schroeit en beschadigt mijn huid: het strookt niet tussen beide. Het contact is meteen het moment van **scheiding**. Pijn is het voelen van de scheiding. Dit is ook het geval bij pijn binnen het lichaam. Zij doet zich voor, zodra de doorstroming wordt geblokkeerd. Bevroren vingers gaan zeer doen, zodra het bloed weer wil doorstromen, maar stopt, vastloopt. Een andere vorm is de pijn van wie geslagen wordt: de hardhandige confrontatie bij het vechten. Bepaalt de scheiding de 'objectieve' structuur,

pijn is het ervaren of voelen van die scheiding, oftewel het voelen van de grens als scheidslijn.

Lust daarentegen doet zich voor bij een geslaagd contact, wanneer het aangeraakte 'past' op de huid. De grens toont nu zijn keerzijde: lust is het voelen van de grens als raakvlak. Er is dan sprake van aansluiting en doorstroming. Er gaat ook letterlijk iets stromen, het duidelijkst bij het raak-contact bij uitstek: erotisch. En dat brengt aan het licht hoe doorstroming bij contact bovendien (letterlijk) vruchtbaar en 'creatief' kan worden.

Kortom, het ingebouwde risico van de relatie, contact of scheiding, resp. de tweezijdigheid van de grens als scheidslijn of raakvlak, manifesteert zich op het niveau van het voelen als pijn of lust, genieten of verdriet. Gevoeligheid — ook zuiver lichamelijk — impliceert kwetsbaarheid, inzover de uitkomst van de aanraking (het contact) niet vaststaat.

Scheidingspijn en neurose

Impliceren emoties en gevoelens een ingebouwd risico, dan ligt in hun structuur zelf een aanleiding tot frustratie en neurose.

Stond bij Freud de lust centraal, Janov⁴⁾ heeft daarnaast de pijn naar voren gehaald; een fundamentele aanvulling. Bestond bij Freud de emotionele bron van neurose in lustangst, bij Janov is dat de pijnafweer. Is er een intrinsieke reden waarom pijn (of verdriet) bij scheiding tot afweer kan leiden? Emoties vragen erom erkend te worden, en in die zin zijn de intenties gericht op contact. Wil men bij woede juist géén contact, dan vraagt woede erom dat deze intentie niettemin wordt erkend. Bij een scheiding echter doet zich de situatie voor, dat de ander juist afwezig is. Het is de paradox van 'het contact van de scheiding'. Het object — de ander — die mijn emotie tot haar recht zou doen komen door haar te erkennen, wordt juist gemist, zodat de intentie gedoemd is niet erkend te kunnen worden. De enige adequate uitweg is dan, de intentie zelf op te geven. Pijn en verdriet zijn er intrinsiek op gericht zichzelf op te heffen, 'tot het overgaat'. Emotioneel zit er niets anders op dan de pijn of het verdriet te verdragen, d.w.z. te voelen, zonder meer.

---

⁴⁾ Arthur Janov, *De Oerschreeuw*. subtitel: *Bevrijding van frustraties*. Deventer, Ankh-Hermes, 1981.

Wordt de pijn ontweken, dan blijft de intentie bestaan: mensen blijven dan in hun gevoelens hangen; er komt geen eind aan. Worden de pijn en het verdriet niet tot op de bodem gevoeld, dan wordt de scheiding emotioneel niet voltrokken ('verwerkt'). Wordt de pijn of het verdriet afgehouden, dan vindt er ook geen echte confrontatie plaats met de pijnlijke situatie; deze wordt eventueel zelfs 'vergeten'. Wat dan echter blijft, is het **na-effect** van de pijnlijke aanraking. Freuds beeld is dat van de wond (trauma). De wond is immers wat blijft, onafhankelijk van het moment van de verwonding zelf en de situatie waarin deze werd toegebracht, zoals de brandwond achterblijft zonder direct zichtbaar verband met de kachel die de huid verschroeide.

Wat wij — met een substantief — 'gevoelens' noemen, verwijst in veel gevallen niet naar wat men in een bepaalde situatie voelt of voelde, maar veeleer op de na-effecten daarvan. Het zijn de hinderlijke na-effecten van mislukte confrontaties, die zijn blijven hangen, niet omdat de confrontaties pijnlijk waren, maar omdat de pijn ervan juist niet werd gevoeld of verdragen, maar afgeweerd. Dit soort gevoelens **doen zich voor** als gevoelens zonder object, als geïsoleerde verschijnselen die binnen het individu rondspoken. Maar dat is de schijn die — zowel in de praktijk als in de theorie — wordt doorbroken zodra de onderliggende structuur aan het licht wordt gebracht, d.w.z. het verband met de persoon of situatie waar ze op slaan. En daarmee zijn we terug bij het begin van dit verhaal.

Bakken op de tast

Willen wij onze biefstuk rood, medium of doorbakken? De beste manier om de mate van gaarheid te controleren is door met de wijsvinger lichtjes het vlees in te drukken tijdens het bakken.

Voelt de biefstuk aan alsof je met je vinger in je wang drukt (de vingerafdruk blijft even in het vlees achter) dan is hij **rood**.

Voelt hij aan alsof je het puntje van je neus indrukt (veerkrachtig) dan is hij **medium**.

En voelt hij aan alsof je met je vinger tegen je kin drukt, dan is de biefstuk **doorbakken**.

Gelezen in de Volkskrant 14 maart j.l

Adem — Emotie — Beweging

J.A. Noske-Fabius

Mevrouw Noske-Fabius is geboren op 20 december 1920. Na haar gymnasium-B opleiding heeft zij medicijnen gestudeerd met een specialisatie gelijk aan die van een longarts. Daarnaast volgde zij een zangopleiding aan het conservatorium. In 1976 heeft zij bij Frans Veldman in Overasselt de haptonomie opleiding afgerond. Deze verschillende achtergronden probeerde zij te combineren in haar werk in het kindersanatorium Hoog Blaricum (later revalidatiecentrum de Trappenberg), waar zij werkte met spastische kinderen en kinderen met longtuberculose en polio. Tevens is zij op het astmacentrum Heideheuvel gaan werken. Daarnaast heeft zij tot nu toe een praktijk aan huis. In het onderstaand artikel geeft zij haar persoonlijke visie over hoe zij met haptonomie gewerkt heeft en wat dat voor haar heeft betekend.

In de loop van de jaren is mij opgevallen dat de haptonomie leemten in de harmonische menselijke ontwikkeling aanvult.

Deze ontwikkeling vindt zowel affectief als rationeel plaats door middel van de input der zintuigen: tast, smaak, reuk, gehoor en gezicht.

Deze zintuigen brengen gewaarwordingen teweeg, dat wil zeggen:

- a. gevoel en gevoelens
- b. waarnemingen

Omgekeerd, als reactie daarop en verwerking daarvan, worden die zintuigen steeds meer 'gebruikt', opgesteld en alerter. Zo ontstaat een levendig contact tussen buiten- en binnenwereld. Juist de *gevoelskleur*, de positieve gevoelens stimuleren de openheid voor verder gewaarwordingen. Deze rijke ondervinding en dit ruime contact geven de mens zekerheid en zelfvertrouwen.

Ik vergelijk de mens wel eens met een tent: die staat dankzij de gespannen scheerlijnen. Knip je die door, dan valt de tent om. De scheerlijnen verbeelden de diverse zintuiglijke contacten; raken die verstoort, 'trek je ze in,' dan

verlies je de wisselwerking tussen jou en de wereld. Je voelt steeds minder, verliest je zekerheid en 'je bent nergens meer.'

In de begeleiding van zowel kinderen als volwassenen is mij opgevallen, dat er vaak een tekort aan zo'n zintuiglijk contact is, hetzij er nooit geweest is, hetzij later is opgetreden. Vaak ligt dit op het *tactiele* vlak, met daarbij de nauwe verbondenheid met het *affect*. (Rudy Kousbroek praat niet voor niets over de 'aibaarheidsfactor!')

Echter ook het *gehoor* kan te weinig 'voeding' en 'voeling' hebben, hetgeen een vervreemdingseffect geeft. Het kind hoort in de baarmoeder al vertrouwde geluiden: moederlijke hartslag, watergeruis, stemgeluid van de ouders, muziek. Al die geluiden geven (later) herkenning, vertrouwdheid en *vertrouwen*.

Het leven van Hellen Keller, het meisje dat na een hersenontsteking in de eerste maanden van haar leven doof en blind was geworden, toont aan wat het gemis van zintuigprikkelers teweeg kan brengen. Zij leek debiel tot imbeciel, gedroeg zich volkomen sociaal, geraakte herhaaldelijk in razerij (had dan ook geen andere uitingsmogelijkheid) en zou naar een imbecieleninrichting gaan toen ze ongeveer zes jaar oud was.

In een uiterste poging om haar toch nog thuis op te voeden, kreeg zij een gouvernante die zelf zeer slechtziend was, in een kindertehuis was opgevoed en alleen in de wereld stond. Deze vrouw heeft haar leven aan haar pupil gewijd en haar benaderd langs die wegen die nog wel open stonden: namelijk de *tast*, de *reuk* en de *smaak*. Zij kon op die manier contact leggen, eerst gevoelsrelaties opbouwen: de buitenwereld laten ontdekken (= binnenbrengen), verwondering en positieve gevoelens laten ontstaan; vervolgens ontstond de nieuwsgierigheid en zo ontwikkelde zich het verstandelijk vermogen.

Zelfs de stem-, spraak-, en taalontwikkeling kwam tot stand en ook het abstracte begrip ontwikkelde zich. De gouvernante zorgde eerst voor alleen een persoonlijk contact met haarzelf door samen met het kind in een tuinhuis te gaan wonen. Na geruime tijd werd de hond toegelaten. Zo werd de emotionele ontwikkeling in een natuurlijke opvolging geordend. Tegelijkertijd werd de constante omgeving vertrouwd.

Toen het kind ging voelen, gevoelens kreeg, haar denkvermogen ontwikkelde, bleek zij zeer begaafd te zijn. Zij is zelfs dichteres geworden!

Het kenmerkende van poëzie is dat men gevoelens *verdicht* onder woorden brengt, dus *samengebald* (*sym-bolisch*). Bovendien heeft men daar gevoel en innerlijk gehoor voor *klank* en *ritme* voor nodig. Dat alles heeft zich dus bij Hellen Keller ontwikkeld. Zij is mijns inziens het levende bewijs dat de menselijke ontwikkeling — zowel emotioneel als rationeel — via de zintuiglijke input verloopt. Bij haar kon dat praktisch alleen maar tactiel verlo-

pen. De ouders en diverse deskundigen (artsen, psychiaters, pedagogen) hebben deze toegangspoort niet of nauwelijks gezien of begrepen, mede door het feit dat het kind zich door haar handicaps onmachtig voelde om verbindingen te leggen en alleen maar smeet en sloeg uit protest tegen haar eenzaamheid, die alleen door de, zelf eenzame en gehandicapte, gouvernante werd begrepen.

Tijdens de haptonomische begeleiding van patiënten, zie ik dat zij in vogelvlucht (weer) dezelfde ontwikkeling doormaken als een kind, alleen nu meestal meer bewust.

Bij de opbouw van het drieluik voelen zij zich geaccepteerd, verlengen zij hun tast, zijn ze grensverleggend bezig, leggen contact met het andere en/of de ander.

Na de kleine-babyfase, waarbij het lichamelijke contact en het stemmenspel over en weer bepalend zijn voor de harmonische ontwikkeling, zien we het kind in de box liggen, vervolgens zitten. Het herhaalt wat het in de armen liggend en op schoot al gevoeld heeft door middel van actief bewegen: wiegen, schommelen. Dan smijt het regelmatig allerlei speeltjes uit de box. Het tracht contact te leggen tussen zijn gevoelde wereld (de box) en die daarbuiten. Begrip van ver of dichtbij heeft het dan nog niet. Pas als het gaat kruipen en met het eigen lichaam de ruimte gaat 'bestrijken,' neemt het die ruimte in beslag en voelt het zich daarin vertrouwd: het maakt zich de ruimte eigen. Daarna kunnen de ogen het alleen af en objectiveren zij de omgeving.

Als wij iemand laten voelen hoe hij of zij prettig in haar of zijn basis staat, kan men dat gevoel versterken door met lichte knievingen te 'hossen' en eventueel te springen, ook links, rechts, achter, voor, alles vanuit het basisgevoel. Datzelfde 'hossen' ziet men kinderen doen in de box, met de handjes aan de rand, nadat ze zich hebben opgetrokken. Meestal zijn ze daarbij ook ritmisch aan het 'zeurzingen' en leren intussen onbewust hun basis boven de voetjes te plaatsen en hun balans te vinden. Zo wordt een gevoel van zekerheid ontwikkeld.

Hetzelfde kunnen we waarnemen bij onze onzekere, vaak stijve, starre patiënten. Zij herkennen het gevoel van onbevangen vrijheid vanuit hun lichaamsbasis en 'voetstuk.'

Bij *agorafobie* (de angst voor volle ruimtes, bijvoorbeeld de kerk, volle zalen, zelfbedieningszaken, drukke markten, drukbezochte verjaardagen) zien we dat de mensen die geen vaste grond onder de voeten voelen, zweverig zijn en dan hun blik 'naar binnen' gericht is, of ergens vlak voor hen op de grond. Zij beleven de ruimte niet, nemen die niet waar, maken zich niet vertrouwd (niet 'eigen') en leggen er geen beslag op. Zij voelen hun eigen

intieme privéruimte niet, laat staan dat ze die kunnen uitbreiden tot de hele kamer (of zaal). Vandaar dat alles op hen afkomt en zij zich platgedrukt voelen.

Ook bij het lopen is dit van belang. Met de ogen nemen wij de gehele baan voor ons in beslag, we zijn dus al bij het einde van die baan (anders zouden we nooit een weg met verkeer kunnen oversteken). Tevens kunnen we voelen dat we de grond onder onze voeten wegduwen, ongeveer zoals in de speeltuin op de loopton. Dat geeft een basisbevestiging en brengt een goede gewichtsverdeling en elastische tred teweeg.

Psychisch een sensatie van; 'wat fijn dat ik besta' en 'de wereld is van mij en de anderen mogen er ook zijn,' zoals een patiënt met agorafobie het eens benoemde. Kortom, men voelt *levenslust*. Is die levenslust zeer groot, dan gaat men maximaal de grond wegduwen, dus huppelen. (als een kind)

Zo zien we dat de senso-motoriek en psychomotoriek tijdens onze ontwikkeling ons niet alleen lichamelijk, maar ook psychisch en geestelijk zeker maakt. Wat wij eerst onbewust deden, kunnen we via het bewuste voelen later weer in ons onderbewuste laten bezinken. Door dit voel-denken in plaats van doe-denken herkrijgt het lichaam zijn basale rol en worden wij (weer) een geheel. Wij zijn onze eigen *heelmeesters* (zijn ook niet meer 'kippen zonder kop').

Hoe belangrijk het lichaam als uitgangspunt voor onze gevoels- en verstandontwikkeling is toont onze taal wel aan:

be-zit: datgene waar je voelbaar opzit, waar je beheersing over hebt
ik ben nergens meer: geen basisgevoel meer hebben
door de grond gaan
vaste grond onder de voeten
op je voet)stuk staan
een standpunt hebben
het beide benen op de grond staan
geen poot om op te staan
op zijn pootjes terecht komen
dwarsliggen
op je nek nemen
je nek uitsteken
hardnekkig, stijfhoofdig
je schouders eronder zetten
geen armslag hebben: geen privéruimte voelen
hoofd in de schoot leggen: je verstand in je onbewuste basis laten zakken
met je klompen aanvoelen
de hand op iets leggen

geen ruggegraat hebben

stabiel (ww: staan)= standvastig — labiel (ww: vallen)= wankelend

iemand de hand boven het hoofd houden: zegenen

iets vertrouwd maken, je eigen maken

trouw, vertrouwen, zelfvertrouwen

adem: de adem inhouden
herademen, opluchting

stem: stemming

speuren: ruiken, ook opmerken, bespeuren

voelen: gevoelens

grijpen: begrijpen, vergrijpen

vatten: bevatten

zien: bezien, beschouwen, beschouwing

staan: bestaan, doorstaan, verstaan(baar), verstand(houding)

horen: gehoorzaam

spelen: bespelen

proeven: beproeven, smaak, (voorkeur), proberen

bewegen: door muziek bewogen worden, geroerd, ontroerd worden

Kortom, ik heb de mens leren benaderen als zintuiglijk en psychisch voelend en teven denkend wezen, weliswaar met bepaalde klachten maar niet in de eerste plaats als een ziektegeval.

Door het onderling contact wijst de individuele aanpak zich vanzelf; tijdens de begeleiding ontdekt hij of zij zichzelf en geeft daarmee de weg tot 'heelwording' aan. Hij of zij is grensverleggend bezig, ontdekt eigen mogelijkheden en ook eigen grenzen; zo komt men ontspannen en als open mens in het leven te staan.

Mededelingen

Bestuur

In de laatste ledenvergadering van onze vereniging waren er maar weinig mensen aanwezig. Ongeveer twintig leden wilden meebeslissen over wat het bestuur voor de vereniging kan doen.

We besloten om een commissie samen te stellen van drie personen, die ervoor moet gaan zorgen dat de discussie ten aanzien van belangenbehartiging op gang gebracht wordt. In de vergadering hebben zich reeds twee mensen gemeld, te weten Nelleke van Diepen en Bea van Ockenburg. Een derde persoon konden we daar niet vinden.

Onder de vijfhonderd leden die de vereniging telt, is vast nog wel iemand die zich voor die commissie wil aanmelden. De commissie kan dan aan het werk gaan om te onderzoeken wat men zoal onder belangenbehartiging verstaat en hoe daarover met de leden kan worden overlegd.

Een ander punt waren de vacante bestuursfuncties. Er is nog een vacature voor een voorzitter en een secretaris. Momenteel worden deze functies waargenomen door Rens Henquet, voorzitter en door mij als secretaris. Het moet toch mogelijk zijn om op korte termijn in deze vacatures te voorzien. Laat eens iets van u horen als u belangstelling hebt voor onze vereniging voor Haptonomie. U kunt terecht bij het secretariaat:

adres: de Otter 29, 7414 HZ Deventer; tel: 05700-43875

Hans ter Keurs, waarnemend secretaris

Een persoonlijke noot van het bestuur

Onderweg in de trein van Maastricht naar Den Bosch lees ik het verslag van de vergadering van 4 maart nog eens door.

Vorig verslag werd 'vastgesteld' — een nieuwe term —, niet goedgekeurd, nee vastgesteld.

Het gestelde wordt vast, wat stevigheid betekent, een goede term lijkt me. Toepasselijk, hoop ik.

Sinds de algemene ledenvergadering, die slechts door enkelen werd bezocht, werd ik in verband met het vertrek van de vorige voorzitter, waarnemend voorzitter en ben nu 'vrijblijvend' commissaris af.

Gedurende mijn korte commissaristijd zijn er veel bestuurswisselingen geweest en heeft het lustrum veel tijd en aandacht gevraagd. Dat resulteert voor mij in een onrustige en onduidelijke tijd ten aanzien van de beleidslijnen. Ik hoop dat we daar in de komende tijd meer aandacht aan kunnen besteden.

In Den Bosch ontmoeten we elkaar in hotel-restaurant Terminus. Leni heeft bericht van een grote verzekeringsmaatschappij, die om de ledenlijst van de vereniging vraagt, teneinde de vermelde personen c.q. leden van de vereniging op te nemen als haptotherapeuten in hun vergoedingssysteem — een boeiende ontwikkeling. Toch blijven we vooralsnog een vereniging die zich bezighoudt met het bevorderen van de onderlinge communicatie, ook al is er nu een commissie ingesteld die de discussie zal bevorderen met betrekking tot het worden van een belangenvereniging. Een ontwikkeling met veel haken en ogen: het afstemmen van opleidingen ten opzichte van elkaar, toetsing, instellen van een vertrouwenscommissie en een tuchtcommissie, garanties geven bijvoorbeeld ten aanzien van cliënten, ten aanzien van verzekeringsmaatschappijen en wat er allemaal nog meer bij komt kijken. Kortom een boeiende zaak die veel stof zal doen opwaaien.

Het sturen van een ledenlijst zou garanties inhouden van de vereniging ten opzichte van de verzekeringsmaatschappij die we nu niet waar kunnen maken.

Punt vier op de agenda is de invulling van bestuursfuncties. Ondanks het feit dat we als bestuur kunnen functioneren, zijn er twee vacatures. Hans ter Keurs als waarnemend secretaris en ik als waarnemend voorzitter, de functies staan open, dus als er iemand actief wil meedenken en besluiten, ben je van harte welkom.

Leni Molhoek als penningmeester is werkelijk een 'gouwe', met oog voor wáár en hoé, wát los te krijgen is en anderzijds weet zij de touwtjes aan elkaar te knopen.

Met ons drieën vormen we het dagelijks bestuur.

Ton Bergman, met twee petten, te weten hoofdredacteur van Haptonomisch Contact en lid van het algemeen bestuur is een steun en toeverlaat met zijn rijke ervaring. Joost Leonhard volgt enthousiast Eva Huising op sinds de algemene ledenvergadering.

Het uitbreiden van het bestuur met een aantal mensen om mee te denken en eventuele taken op zich te nemen en te zijner tijd bestuursfuncties over te nemen, zou welkom zijn.

De verschillende commissies brengen verslag uit van hun activiteiten en het te voeren beleid. Ingekomen stukken worden besproken en meegenomen in de discussie.

Met betrekking tot de Public Relations wordt gesproken over het maken van een algemene folder die als visitekaartje van de vereniging kan dienen.

Om 22.00 uur besluiten we de vergadering, dat wil zeggen, ik moet als eerste weg om mijn trein te halen.

Stevigheid, daar begon ik mee.

Alle leden van het algemeen bestuur hebben er wel zin in.

Ik voel me door de manier waarop we bezig zijn 'verstevigd'

Met deze korte notaties hoop ik jullie op informele wijze op de hoogte te houden van de activiteiten van het bestuur en nodig ik jullie uit met kritische opmerkingen en aanvullingen mee te denken en de stevigheid te toetsen.

Rens Henquet, waarnemend voorzitter

Vorbereidingscommissie

Op het moment dat u dit leest zijn er drie conferentie-avonden geweest. De eerstvolgende is op donderdag 19 september met als onderwerp: **gestalttherapie**. Drs Frank Smulders, in Maastricht werkzaam als klinisch psycholoog/psychotherapeut, zal de lezing geven. Hij schreef de volgende introductie:

“Gestalttherapie betekent letterlijk: herstel van eenheid. De grondslag ervan is een eenvoudige achtergrondvisie en de werkwijze is erg doorzichtig. De visie gaat ervan uit dat alle menselijke functioneren op een organische basis stoelt en dus in beginsel systematisch en homeostatisch is. Een verder uitgangspunt is dat mensen als kind tijdens hun socialisatie aan zoveel tegenstrijdige signalen worden blootgesteld, dat ze veelal uit allerlei subpersoonlijkheden bestaan, die min of meer een zelfstandig leven leiden en onder bepaalde omstandigheden, soms ongewild, om voorrang vragen. Dit wordt gezien als de voornaamste verstoring van de eenheid van functioneren.

Dan is er nog een gunstig vooroordeel: die verdeeldheid, vervreemding of disharmonie kan geheel, maar meestal slechts gedeeltelijk, hersteld worden door zich opnieuw toe te vertrouwen aan de natuurlijke stroom van de ervaring: wat is, is en wat niet is, is niet.

Zoals haptomen heel goed weten, drukt zich de disharmonie vaak uit in het lichaam, in de vorm van gedesensitiseerde en/of verkrampte houdingen en/of

bewegingen, maar niet alleen daarin. Herstel van de dialoog met het vervreemde opent nieuwe mogelijkheden van besef, die eigenlijk oud want oorspronkelijk zijn: stapje voor stapje, stukje bij beetje, met pijn en moeite soms, totdat het proces zelfbekrachtigend is geworden. Wonderen gebeuren er alleen voor mensen die het geloof daarin overboord hebben gegooid"

Deze lezing staat open voor introducés.

Op de **workshop van 2 november** willen we een vervolg houden op het thema 'stromingen binnen de haptonomie en hoe gaan we ermee om.' Het programma van deze workshop is nog niet geheel rond, zodoende kunnen we het definitieve programma pas publiceren in Haptonomisch Contact van september. Onze bedoeling is om in deze workshop 's morgens het stromingen-thema aan bod te laten komen, ondersteund door een theaterstuk. 's Middags staan er een viertal onderwerpen op de rol te weten: co-counselen, hypnose, psychomotore therapie en authentiek acteren. Stand-in's zijn: kinesiologie en paranormale geneeswijze.

Uiteraard zal de workshop in het teken staan van actieve deelname van de aanwezigen. Deelname is alleen mogelijk voor leden van de vereniging.

Uw suggesties ten aanzien van de lezingen enzovoort, zoals wij die mochten opmaken uit de enquête, zijn door ons met dank ontvangen. Een korte weergave van uw antwoorden zullen we te zijner tijd in HC beschrijven.

Omdat we als voorbereidingscommissie redelijk ver vooruit moeten plannen, zult u nog even geduld moeten hebben met betrekking tot aanpassingen in ons programma en de organisatie van de lezingen. Het is ons in ieder geval duidelijk dat veel leden de voorkeur geven aan een weekend-dagdeel boven de avondlezingen.

Tot slot: de voorbereidingscommissie heeft helaas afscheid moeten nemen van **Eva Huisingh**, onze lieve, toegewijde voorzitter die creatieve ideeën en een schat van interessante connecties in zich verenigd.

We zijn blij dat Marian Moed lid is geworden van onze commissie. Welkom!

Joost Leonhard, voorzitter V.C.

Ik ben Ingrid Jutte, 34 jaar en neem al geruime tijd deel aan het haptonomisch proces als cliënte. Niet precies wetende waar ik aan begon, kom ik nu steeds meer mezelf op het spoor. Gaandeweg zijn mijn gedichten een middel geworden binnen de haptonomie. Enerzijds als middel om gekend te worden in mijn eigenheid, het op gang brengen van bewustzijnsprocessen. Anderzijds als reflectie op hetgeen zich afspeelde en het ordenen van gevoel.

ONTMOETING

Elkaar tegenkomen
en samen
een stukje verdergaan
stap voor stap
Waarbij de één
zich voegt naar
de tred van de ander
Verbondenheid
soms ook even stil willen staan
Nabijheid voelen

Leven
is
geluk
als je in het midden
van je bestaan
wordt geraakt
en dan een basis
voelt
om op te staan

Leven
is
stilstaan
in verwondering
en
samen
gaan
naar
weet niet waarheen

Bestaansgrond voelen
door wie, wat of hoe
dat ook bepaald wordt:
is het fundament
voor een gezond gevoel
van eigenwaarde

STRIJD

Als opperste verwarring
het innerlijk bedreigt
en emoties
opgesloten raken
in zichzelf
Zoek ik
wanhopig
in een wereld van chaos,
naar een spoor van licht
Totdat het breekpunt
is bereikt
en ik de ander
bezielt
en sterker
dan daarvoor
weer tegemoet
kan treden.

Energie stroomt.....

TERUGGEVONDEN

Er is nog zoveel kind in mij
op zoek naar liefde en erkenning
Er is nog zoveel kind in mij
dat wankelt in haar schreden
Er is nog zoveel kind in mij
dat niet weet hoe te vragen

Het weerzien van dat kind in mij
door strijd en medeleven
geeft licht
en laat me kwetsbaar zijn

Dat kind, lief kind
ontroerend klein
zo puur en ongebonden
dat recht heeft op bestaan
begroet ik met mijn tranen.

BIJ BENADERING

Zijn
als een bloem
die zich in de ochtendzon
ontvouwt:
een kleurig geheel
vormend
met haar omgeving

IJle nevels verdichten zich
in een glinstering van dauw

Deze natuurlijkheid
in eenvoud tot je recht komen
Je gedragen weten door levens-
kracht
Geborgenheid
Stille verwondering
waarin tranen
zullen vervagen:
Benadert
iets
van mijn gevoel
over hoe contact ook kan zijn.

Hoe ver is soms dichtbij
hoe groot de reikwijdte van
een subtiel gevoel
wat weet ik trouwens van
de angst van een bloem voor
bevriezing?

GROEI

Groter worden als de ander
mij aanraakt
en bevestigt
in mijn zijn
Tastbaar contact
Beweging
Met een gevoel van warmte
wend ik mij naar de ander toe
In oprechtheid en volkomen

GELUKSGEVOEL

Als bestaan
weer verandert
in opstaan
Zichtbaar worden
voor jezelf en voor de ander
Gevoel van leegte en ver weg zijn
maakt plaats voor
ruimte en bewustzijn
Kracht wordt wakker,
spoort aan mijn wil.
brengt woorden voort,
slaat een brug
van mens tot mens.

Gevoeld aanwezig zijn
geeft bestaansrecht
aan mijn innerlijke zelf.

BOEKEN

In deze rubriek kunt u recensies lezen over boeken die wij, en/of onze lezers interessant achten in relatie tot de haptonomie.

Dat hoeven dus geen pas uitgekomen boeken te zijn. Ieders bijdrage is van harte welkom!

BETER ZIEK OF ZIEKER BETER

een scriptie van Carolien van der Loo

Met de scriptie 'Beter zieker of zieker beter?' won Carolien van der Loo een scriptieprijsvraag van de Stichting Samenwerkende Rotterdamse Kruisverenigingen. Zij schreef de scriptie in 1990 als afstudeerscriptie aan de Haagse Hogeschool Studierichting Fysiotherapie. Als onderwerp koos zij 'Iatrogenie in de gezondheidszorg met name in de fysiotherapie'. De jury omschreef haar keuze als moedig en origineel.

Stelt u zich voor: U ligt in een ziekenhuis. Er wordt een verkeerde diagnose gesteld. Vanwege die diagnose moet u worden bestraald. Door een defect in de apparatuur krijgt u een grotere stralingsdosis dan was bedoeld. Hierdoor ontwikkelt u een aantal nevenklachten die aanvankelijk worden gebagatelliseerd. U wilt naar huis, maar de dokter vindt het beter, dat u eerst nog in het ziekenhuis wordt gemobiliseerd, d.w.z. opnieuw leert staan en lopen. U krijgt een jonge fysiotherapeut aan uw bed die u ijverig tot rechtopstaan brengt. Uit angst om te vallen grijpt u plotseling naar de stang van het bed, glijdt uit, valt en breekt een schouder en een heup. Overdreven? Het zou een voorbeeld hebben kunnen zijn van wat in de scriptie **klinische iatrogenese** heet.

Iatrogenie en iatrogene ziekten worden omschreven als de directe of indirecte schade aan de lichamelijke of geestelijke gezondheid van een persoon als gevolg van professionele zorgverlening.

Ondanks het feit, dat de haptonomische benadering nergens in de scriptie met name wordt genoemd, leek het mij zinvol in dit tijdschrift aandacht te besteden aan deze scriptie, aangezien veel haptonomisch geschoolden van beroep fysiotherapeut zijn en elke haptotherapeut een professionele zorgverlener is.

Sociale iatrogenese. Deze vinden we in ziekteverschijnselen, die veroorzaakt worden door overmedicalisering van de samenleving, grotere afhankelijkheid van professionele zorgverlening en het ingrijpen vanaf de prenatale fase tot en met de sterfsbegeleiding. Kortom het teveel aan gezondheidszorg. In dit hoofdstuk vindt u: sociale iatrogenese in de fysiotherapie; de afhankelijkheid van de patiënt van de fysiotherapie; de vraag of alle doorverwezen patiënten behandeld moeten worden; fysiotherapie en preventie.

Structurele iatrogenese. Dit komt neer op 'de vernietiging van de aloude cultuur met betrekking tot het omgaan met pijn, ziekte en dood. Waar vroeger de hulp van naasten een belangrijke rol speelde is nu die steun voor een belangrijk deel overgenomen door deskundigen, de professionele hulpverleners.'... 'De mensen raken steeds minder vertrouwd met het idee dat ze hun eigen moeilijkheden kunnen oplossen. Ze wenden zich tot een adres waar ze aandacht krijgen, al is het dan tegen betaling.' Achtereenvolgens worden beschreven: opvattingen met betrekking tot pijn; de fysiotherapeut en pijnbestrijding; opvattingen over ziekte en dood.

In de rest van de scriptie wordt aandacht besteed aan de preventie van iatrogenie in de fysiotherapie; de mogelijkheden van civiel recht, strafrecht of tucht-

recht voor fysiotherapeuten. In de discussie en de conclusies komt het mogelijke gebrek aan zelfkritiek van de fysiotherapeut aan bod, het (financiële) belang van de hulpverleners, het wekken van valse hoop en het probleem, dat veel iatrogenie er al zo lang in zit, dat het niemand meer opvalt, bijvoorbeeld bij symptomatische pijnbestrijding en nauwelijks onderzochte therapieën. De auteur vindt in tegenstelling tot andere auteurs een placebo-effect niet verkeerd, omdat de patiënt dan tenminste beter wordt en dat was toch de bedoeling van de therapie.

Van de geraadpleegde literatuur noem ik:

- J.H.v.d.Berg, *Medische macht en Medische ethiek*, Nijkerk 1969.
P.v.d.Eijk, *Verdoktering in Nederland*, Utrecht 1982.
I.Ilich, *Grenzen aan de geneeskunde*, Baarn 1978
P.Sporken, *Ethiek en Gezondheidszorg*, Baarn 1975.
H.S.Verbrugh, *Geneeskunde op dood spoor*, Rotterdam 1974.

Het geheel deed mij denken aan het volgende gedichtje van Willem Hussem:

MIJNDOKTER

mijn dokter is
een goede dokter
hij heeft me niet
zieker gemaakt

(Dit komt uit een prachtige bloemlezing gedichten over ziekzijn, in 1972 uitgegeven door De Tijdstroom te Lochem.)

Deze scriptie stemt tot nadenken. Ook in de haptonomie vindt een inmenging plaats van de gezondheidszorg in het leven van mensen. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat mensen de verantwoordelijkheid en het gevoel voor zichzelf en voor hun eigen lichaam ook hier in de handen van de professionele hulpverleners zullen (proberen te) leggen. En dit brengt mij dan meteen bij mijn enige kanttekening bij deze scriptie, nl. het aandeel van de patiënt bij het ontstaan van iatrogenie: **patiënt-geïnduceerde iatrogenese**. Er wordt niet belicht hoe dwingend en onredelijk patiënten soms kunnen zijn in hun verlangen naar en eisen van professionele gezondheidszorg. Hoeveel patiënten zijn zelf de oorzaak van hun medicijnverslaving of hun verslaving aan (fysio)therapie? Hoe moeilijk kan het soms zijn een therapie af te bouwen zonder dat een 'vlucht' ontstaat in andere symptomen of 'medisch winkelen'? Maar in hoeverre zijn dit dan weer signalen, dat de geboden hulp kwalitatief slecht is geweest of in ieder geval bijvoorbeeld in affectief opzicht inadequaaf? Kortom stof tot nadenken genoeg. En zo eindig ik deze bespreking met een stukje uit het gedicht van Leo Vroman waar de scriptie mee begint:

Wij lopen allen met iets rond:
als dat zo hoort zijn wij gezond.

(Kikker en pad. uit: *Huis en Tuin*, Amsterdam, 1979.)

Mia F.W. van Luttervelt

WETENSCHAPPELIJKE BOEKERIJ KETTENIS B.V.

gespecialiseerd in boeken voor opleidingen in de gezondheidszorg

---

zoals: Verpleegkundige opleidingen en
specialistische opleidingen

maar ook: HBO.V.
MDGO
M.G.Z.
Management
Kader en Leraar
Fysiotherapie
Manuele therapie
Logopedie

Psychologie, Pedagogie, Sociologie,
Filosofie en alle aanvullende vakken

Verzendingen door het hele land

*Bestellingen van cursusmateriaal worden zeer snel en
vakkundig verzorgd zonder onderscheid in boeken,
brochures, voedingstabellen, kleine gidsen e.d.*

WETENSCHAPPELIJKE BOEKERIJ KETTENIS B.V.

Geestbrugweg 109 2281 CJ Rijswijk Telefoon: 070-3990655
Postbus 1166 2280 CD Rijswijk Fax: 070-3900124

Cursusboeken voor opleidingen steeds voorradig

Agenda 1991

MEI	PLAATS	ACTIVITEIT	TIJD
30	rest.HoogBrabant Brabantzaal Hoog-Catharijne Utrecht	Petran Kockelkoren	20.00 Introducés welkom

SEPTEMBER

19	rest.HoogBrabant Brabantzaal Hoog-Catharijne Utrecht	Drs. Frank Smulders lezing over Gestalt- therapie	20.00 introducés welkom
----	---	---	-------------------------------

NOVEMBER

2	info volgt nog	Workshop zie mededelingen V.C.	
---	----------------	--------------------------------------	--

---

NEDERLANDSE VERENIGING VOOR HAPTONOMIE ZOEKT:

Voorzitter en secretaris

Inlichtingen bij het secretariaat van de Vereniging

GEVRAAGD:

BOEKRECENSENTEN voor Haptonomisch Contact.

Leest u weleens een boek, waarvan u denkt 'dàt zouden mijn collega's ook eens moeten lezen'?

Wij zoeken mensen die bereid zijn van tijd tot tijd een korte boekbespreking te schrijven van boeken die voor onze lezers interessant zijn. Aanmelden bij het redactiesecretariaat.

VERSLAGSCHRIJVERS voor Haptonomisch Contact.

Vind u het leuk om aan andere mensen te vertellen wat voor bijeenkomst, lezing of workshop u hebt meegemaakt? Neem dan contact op met het redactiesecretariaat.

Bij het ter perse gaan van dit nummer bereikte ons het droevige bericht, dat

EMIEL VERMEULEN

op dinsdag 7 mei is overleden.

Hij behoorde tot de prominenten in onze kring.

Wij zullen hem erg missen.

Nederlandse Vereniging voor Haptonomie

MUTATIEFORMULIER

Naam: _____ man/vrouw

Vorig adres: _____

Nieuw adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Datum van wijziging: _____

Heeft zich aangemeld (s.v.p. aankruisen wat van toepassing is) als:

- Gewoon lid
- Aspirant lid
- Belangstellend lid

en wil dat veranderen in .....

Zegt het lidmaatschap op met ingang van.....
(s.v.p hieronder de reden vermelden)

Dit formulier volledig ingevuld toezenden aan:

Secretariaat van de Nederlandse Vereniging voor Haptonomie
De Otter 29, 7414 HZ Deventer

 Datum: _____

Handtekening: _____

Nederlandse Vereniging voor Haptonomie

AANMELDINGSFORMULIER

Naam: _____ man/vrouw

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Beroep: _____

Opleiding haptonomie afgerond in 19..... te .....

meldt zich aan bij de Nederlandse Vereniging voor Haptonomie als
(s.v.p. aankruisen wat van toepassing is):

- Gewoon lid
- Aspirant lid, studierend aan de opleiding voor Haptonomie
te .....
- Belangstellend lid

Dit formulier volledig ingevuld opsturen naar:

Secretariaat van de Nederlandse Vereniging voor Haptonomie
De Otter 29
7414 HZ Deventer

De kosten van het lidmaatschap zijn inclusief toezending van het tijdschrift en bedragen f90,- voor 1990.

Wilt u met betalen wachten totdat u een accept-giro toegestuurd krijgt.

Datum: _____

Handtekening: _____

De Nederlandse Vereniging voor Haptonomie stelt zich ten doel de communicatie te bevorderen tussen hen die in de haptonomie zijn geïnteresseerd en/of opgeleid, en dat in de breedst mogelijke zin.

Zij is nadrukkelijk géén beroepsvereniging. Aan het lidmaatschap kunnen geen rechten worden ontleend t.a.v. welke beroepsuitoefening dan ook op het terrein van de haptonomie.

De vereniging tracht haar doel te bereiken door:

- a. het bevorderen van onderling contact tussen de leden middels samenkomst in het kader van lezingen, werk-, studie-, ervarings- en gegevensuitwisseling;
- b. het bevorderen van de onderlinge communicatie middels woord, beeld en geschrift;
- c. het onderhouden van contacten met instellingen die van belang zijn voor het bevorderen van de kennis van en de bekendheid met de haptonomie.

De vereniging kent:

- a. gewone leden, met tenminste een voltooide alfa-opleiding zoals van de Academie voor Haptonomie en Kinesionomie of een daaraan gelijkwaardige opleiding;
- b. aspirant-leden, d.w.z. mensen die als student zijn ingeschreven bij een opleiding als boven;
- c. belangstellende leden, d.w.z. mensen of rechtspersonen die zich als zodanig aanmelden bij het bestuur.

De kosten van het lidmaatschap, (wijzigingen voorbehouden) inclusief de toezending van **Haptonomisch Contact** bedragen f 90,- per jaar. De toegang tot de meeste activiteiten is voor leden gratis.

Voor workshops e.d. wordt een aanvullende bijdrage gevraagd.

Wilt u voor financiële zaken contact opnemen met de penningmeester van de vereniging, Leni Molhoek tel. 03438-12837 en voor informatie over advertenties met Hans ter Keurs, tel. 02159-41338.

Alle correspondentie die niets te maken heeft met het tijdschrift, w.o. adreswijzigingen en aanmeldingen voor het lidmaatschap, opsturen naar:

Secretariaat van de Nederlandse Vereniging voor Haptonomie
De Otter 29
7414 HZ Deventer

